

MÚHELY

SZABÓ ANDRÁS

AZ 1588-AS SZIKSZÓI CSATA ÉS PROPAGANDÁJA¹

A szikszói ütközettel, illetve Tardi György róla írott históriás énekével a nyolcvanas évek első felében kezdtem el foglalkozni, a Rákóczi Zsigmonddal kapcsolatos kutatásaim során. Olyan fontos történelmi, irodalomtörténeti sőt kommunikációtörténeti tanulságok vonhatók le a vizsgálatával, amelyek ösztönzésére azóta is újra és újra elővettem az ezzel kapcsolatos anyagaimat. A közelmúltban azután a Régi magyar költők tára című sorozatban végre megjelent a vers kritikai kiadása,² s a jegyzetek megírásához újra fel kellett lapoznom a régi dossziéimat.

Bevezetésként ismertetem a szikszói csata, sőt a szikszói csaták történelmi körülményeit, enélkül ugyanis mondanivalóm nem lenne érthető.³ Szikszó már a XVI. század elején gazdag mezőváros volt, gótikus (ma református) temploma mind a mai napig áll,⁴ iskolájában a reformáció előtt is külföldi egyetemen tanult rektor tanított. Bereck nevű plébánosa vezetésével lakosai 1514-ben részt vettek Dózsa György parasztfelkelésében, majd korán elért ide a reformáció. Támogatták a vallási reformokat a Mohács utáni földbirtokosok: Serédi Gáspár, Perényi Ferenc és György, illetve Czobor Imre, ennek köszönhetően magyar protestantizmus két nevezetes egyénisége, bencédi Székely István és Dévai Mátvás is megfordult itt. A protestáns iskola hatását és magas színvonalát jelzi, hogy a nevükben is szülővárosukat hordozó értelmiségiek egész raja került ki innen, olyanok, akiknek a nevét az egyház- és irodalomtörténetből is ismerjük: Szikszai Mező Lukács, Szikszai Fabricius Demeter, Szikszai Fabricius Balázs, Szikszai Hellopaeus Bálint, Szikszai Gergely és még sorolhatnám tovább. Itt keletkezett Tasnádi Péter Horatius-fordítása is, amely ugyanabban a kötetben jelent meg kritikai kiadásban, mint Tardi György históriája.⁵ Szikszó Abauj vármegyében feküdt, egyházi beosztása szerint azonban a borsodi református esperességhez tartozott, külföldi egyetemet végzett elsőpapjai gyakran az egyházmegye seniorai is voltak, az ő munkájukat egy segédlelkész is támogatta.

A török hódítás az 1550-es években kezdte éreztetni a hatását; Fülek vára 1554-től török kézen volt, és ez megnyitotta az utat az egeri vár háta mögötti portyákra, amelyeknek útvonala Fülekről vezetett a Sajókaza és Vadna közötti gázlón keresztül.

¹ Előadásként elhangzott 1999. október 2-án Sárospatakon, a „Hadművészet és hadiépítészet Magyarországon a XV–XVII. században” című reneszánsz művelődéstörténeti konferencián. Erről lásd Krónika-rovatunkat!

² Régi magyar költők tára. XI. k. 1579–1588. (S. a. r. *Ács Pál*.) Budapest, 1999. 331–356., 490–498. o. (Régi magyar költők tára. XVI. századbeli költők művei, Új folyam) – Köszönettel tartozom Ács Pálnak, a könyv szerkesztőjének és Pálffy Gézának a munkámhoz nyújtott segítségükért.

³ Nem foglalkozom a „visszavágóval”, a negyedik szikszói csatával, amelyet a törökök nyertek meg.

⁴ Az életveszélyessé vált templomot jelenleg resaturálják.

⁵ A második jegyzetben i. m. 359–360., 499–503. o.

1558. október 13-án Velicán füleki bég rabolta ki és gyűjtotta fel a várost, a zsákmánnyal visszavonuló csapatait másnap Sajókazánál érte utol a Bebek György és Telekessy Imre által vezetett magyar végvári katonaság és vereséget mért azt ellenségre.⁶ Szikszó 1564-ben már biztosan adót fizetett a töröknek, ennek ellenére továbbra sem szűnt meg a fenyegetettsége. 1577. november 10-én, vasárnap ismét egy füleki bég, Ferhát támadta meg a várost. A támadást az országos vásár idejére időzítették; a török csapatok éjszaka közelítették meg és éppen a vasárnap délelőtti prédikáció idején érték el Szikszót. Még a templom kerítésén is túljutottak, de magát a templomot nem tudták elfoglalni; a harc és a rablás az esti órákig folyt a nevezetes 1577. évi üstökös fényénél. Másnap este a hazatérő portyázókat a már szokásosnak mondható helyen, a Sajó gázlójánál (Sajószentpéternél, más forrás szerint Vadnánál) érték utol a szendrői katonák Claudius a Roussel főkapitány és Rákóczi Zsigmond vezetésével, majd megérkezett Kassáról Geszti Ferenc és Prépostváry Bálint csapata is. Az seregek létszámáról különböző adatok maradtak ránk, az biztos, hogy a törökök túlerőben voltak.⁷

A harmadik és Tardi György által megénekelt szikszói csata éveken keresztül készülődött. Az 1580-as évek közepétől a város a gabona hiánya és a drágaság miatt nem fizetett adót a budai pasának, aki ezen a pénzen egyébként néhány gyalogos katonát tartott. Megpróbálkoztak azzal, hogy mérséklést kérjenek, de a törökök a teljes összeget követelték,⁸ mire a szikszóiak a kóborló török martalócokra hivatkozva 1586-tól sövényvel és árokkal erősítették meg a várost és erődített kastéllyá építették ki a templomot. Földesuruktól azt kérték, hogy a Magyar-hegyen álló elhagyott Szent János-kápolna köveit hordhassák le az erődítésekhez.⁹ 1588 szeptemberének végén a magyarországi török helyőrségek a két nagy háború közötti időszak (1568–1593) legnagyobb portyázó seregét gyűjtötték össze, hogy megbüntessék az engedetlen szikszóiakat, s aztán a tágabb környéket is feldúlják: a mintegy 11 000 katonából álló sereg (több mint 4000 gyalogos, többségében janicsár és több mint 6000 lovas), amely négy nagyobb ágyút is vitt magával, szeptember 29-étől Pest mellett (itt csatlakoztak a budaiakhoz a székesfehérvári, szolnoki és hatvani helyőrség katonái), majd Füleken gyülekezett, ahonnan néhány környékbeli helyőrség (pl. Szécsény) katonáival megerősödve október 5-én délben indult tovább. A magyar végvárrendszer kémiszolgálata ez alkalommal – úgy látszik – kezdetben csődöt mondott: a királyt helyettesítő Ernő főherceg még október 5-én is csak azt tudta, hogy a budai basa és jónéhány bég táborba szállt, de először Dunántúl és az egész Nyugat-Magyarország védelmét rendelte el,¹⁰ majd pedig attól tartott, hogy az ellenség a bányavárosokat

⁶ Forgách Ferenc magyar története (1540–1572). (Közli *Majer Fidél.*) Pest, 1866. 174–175. o.

⁷ Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. (Kiad. *Szilágyi Sándor.*) Budapest, 1876. I. k. 196–197. o. – *Takáts Sándor*: Prépostvári Bálint főkapitány. In: *Uő.*: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2., bővített kiad. Budapest, é. n. 345–347. o.

⁸ *Matthaeus Dresser*: Isagoges historicae millenarius sextus. Lipsiae, 1594. 604. o.

⁹ Szikszó város levele Perényi Györgyhöz, Szikszó 1586. május 15., Magyar Országos Levéltár (MOL), E 254 Szepesi Kamara, Repraesentationes, informationes et instantiae, 15. cs., 1586. május, No. 48. – A Szent János-kápolnáról: MOL P 1963 1549. (Köszönettel tartozom a szikszói templom dolgozó Balázsik Tamás régésznek, akinek publikáció előtt álló tanulmányából ezt az adatot átvehettem.)

¹⁰ Ernő főherceg levele Dobó Ferenchez, Bécs 1588. október 5., MOL E 172 Archivum familiae Dobó de Ruszka, fasc. V., No. 300.

támadja meg.¹¹ Október 6-án Rimaszécsnél állt a török sereg, innen egy részük (ágyú nélkül) elkanyarodott Putnok felé, Horváth János kapitány azonban nem volt hajlandó feladni a várat, sőt értesítette a környékbeli helyőrségeket (elsősorban a szendrőieket) a török csapatmozgásról. A nyolcadikára virradó éjszakát Sajószentpéter alatt töltötték a törökök, s e nap délelőttjén átkeltek a Sajón. Eközben már a környék egész lakossága menekült, annak ellenére is, hogy az ellenséges sereg nem törődött egyetlen más helység kifosztásával sem, egyelőre csak a végcél, Szikszó érdekelte.

A védekezést a környék legfontosabb magyar várának, Egernek a főkapitánya, Rákóczi Zsigmond szervezte. Szendrő várában gyülekeztek a magyar és a német csapatok. Itt volt Egerből Rákóczi mellett Balázsdeák István, Fodróczki György és Balassi Ferenc (Bálint testvére), Diósgyőrből Homonnai Drugeth István, Kisvárdáról Rákóczi Ferenc (Zsigmond unokatestvére), Kassáról Serényi Mihály, ónodi és más adatok szerint várgesztesi katonák, valamint Széchy Tamás és Rákóczi László (Zsigmond testvére) a saját fegyvereseivel. A hiteles források szerint összesen mintegy 2000 lovas és 400-500 gyalogos gyűlt össze, beleszámítva Serényi Gábor szendrői főkapitány német és magyar lovasait is.

A török előőrsök október 8-án délután két óraker érték el Szikszót, melynek lakosai nagyrészt már elmenekültek. Egy kisebb csoport az erődített templomban húzódott meg, és elszánta magát a védekezésre. Hősiesen felvették a küzdelmet a túlerővel, de egyre beljebb szorultak, elvesztették a palánkot, a templomot, s már csak a toronyban tartották magukat néhányan. A források ellentmondanak a tekintetben, hogy sikerült-e nekik kitarítani a felmentő sereg megérkeztéig. Eközben a törökök kirabolták és felgyújtották a várost, s tábor vertek Szikszó és Alsóvadász között, a Bársonyos-patak völgyében, s táborukat szekerek kettős gyűrűjével vették körül. Már beesteledett, mire Rákóczi Zsigmond magyar–német hada is megérkezett és csatarendbe állt. A magyar–német hadrend a források ellentmondó adatai szerint a következő volt: A sereg zömét alkotó magyar lovasság állt középen (az egriekkel és Rákóczi Zsigmonddal), a derékhad széleit balról a fehér és fekete, jobbról a vörös és sárga német lovasság¹² erősítette; a jobb- és balszárnyon állították fel három sorban a puskás gyalogságot, a hátukat biztosító csekély számú lovassággal. A csapatok délről, Alsóvadász felől érkeztek meg Szikszó alá. A törökök balszárnyán 4000 janicsár állt, jobbszárnyán a négy ágyú (tarack), középen pedig – a tábor és a szekerek előtt – 6000 lovas. Az ütközet a magyar–német derékhad támadásával indult, akik az égő város által megvilágított török lovasságra rontottak. A török ágyúk megtizedelték a fehér és fekete német lovasokat, a jobbszárnyat pedig bekerítették a janicsárok, akiket a szürkületben eleinte nem is vettek észre Rákócziék. A hullámzó és mindkét oldalon nagy veszteséggel járó harc folyamán többször kiszorították a törököket a táborukból, s csaknem egy egész éjszakán át tartó harc kezdődött. Bizonyos pillanatokban úgy tűnt, hogy a csata elveszett, végül az égő város fényénél félhomályban kavargó éjszakai harc közben 400 magyar és német lovas összeverődött (Rákóczi és/vagy Balázsdeák István vezetésével), s a törökök jobbszárnyát

¹¹ Uo. No. 299.

¹² A lovas lövészek (archibusierek) egységeit különböztették meg kabátjuk színe (sárga, vörös, fehér, zöld kék) szerint. Vö. *Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények (HK), 1991/3. 100–103. o.; Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. HK 1995/1. 160. o.*

támadta meg oldalról, nyugat felől. Elvágták az ágyúkat a főseregtől, majd elfoglalták azokat s a törökök ellen fordították. A váratlan oldaltámadás hatását tovább erősítette egy német kürtös, aki egy környékbeli dombról riadót fújt, azt a látszatot keltve, hogy újabb, pihent segélycsapatok érkeztek. Ami ezután következett, az már csak a megfutottak összefogdosása és leöldösése volt, igen sokan a Sajóba is belefulladtak menekülés közben. Egyes eltévedt menekülőket Kassa környékén, sőt a Szepességben vertek agyon a parasztok.

Homonnai Drugeth István, az ország egyik leggazdagabb főnemese, aki csata közben török fogságba esett szerencsés módon rövid idő alatt ki is szabadult. A magyar és német halottak száma 400 és 500 között volt, őket egy sövényvel kerítették körül a helyszínen, míg a török veszteséget legalább 2000-re kell becselnünk, ha a foglyokat is beleszámítjuk, a sereg vezetői közül is többen elesetek, fogságba estek vagy megsebesültek. Kara Ali székesfehérvári szandzsákbég még a csata elején megsebesült, helyére Musztafa szécsényi bég lépett volna, azonban rövidesen elesett, s végül Kurkut füleki bég vette át a parancsnokságot. Meghalt a török gyalogság parancsnoka Bajazet is, a budai basa udvarmestere pedig fogságba esett. A török holttesteket halomba hordták és árokkal kerítették be. A holttestek hatalmas bűzt árasztottak, odagyültek rá a kutyák és a disznók. Röviddel az ütközet után Szenci Molnár Albert is járt a helyszínen, s mikor szótárának első, 1604-es kiadásában, a Rudolf császárhoz címzett ajánlásban a háború borzalmait részletezte, ezt hozta fel példaként: „...a mezőkön az elesettek hulláiból kutyák lakmároznak és megvadulnak tőle. Ennek példáját gyermekkoromban magam is láttam Szikszó határában [a lapszámon: 1588-ban].”¹³ A helybeliek mind a mai napig ismerik a tömegsírok helyét. A zsákmányt, a négy ágyút, a zászlókat, fegyvereket, lovakat, szekereket és fejeket szétszortották a győztesek.¹⁴ Serényi Mihály kisebb sebesüléssel a szikszói templomban maradt, Rákóczi azonban az ütközet után azonnal visszaindult Egerbe, mivel híreket kapott a temesvári, gyulai és lippai törökök hadmozdulatairól, akik feltehetően lekésték a csatát.¹⁵

A győztes szikszói csata lefolyásában több olyan mozzanat van, amelyet Tardi György nem írt meg. Az egyik legérdekesebb, hogy az összecsapás kritikus pillanataiban Sennyey Jób és Paczoth András egri tisztek megrémülve visszavonulásra akarták rábírní Rákóczi Zsigmondot, aki azonban nem hallgatott rájuk (a szepességi krónikák szerint igen). Büntetésül október közepén mindkettőjüknek párbajoznia kellett egy-egy (más forrás szerint több) törökkel az egri vár alatti puskaporos malom előtti térségen, s végül mindketten győztek is.¹⁶ A szikszói ütközetben – mint az egri vár katonája – részt vett egy lengyel katona-költő, Adam Chahrowski is, aki ezt – és más egri élményeit – több versében megörökítette.¹⁷ A magyar–német sereg a környékbeli végvárok katonáiból állt, az azonban megmagyarázhatatlan, hogy a közeli tokaji vár katonái miért maradtak távol;

¹³ Szenci Molnár Albert válogatott művei. (S. a. r. *Vásárhelyi Judit.*) Budapest, 1976. 156. o.

¹⁴ Istvánffy szerint a zsákmányban 482 ló és 121 szekér volt.

¹⁵ A csata lefolyását az idézett források és a históriás ének alapján igyekeztem rekonstruálni.

¹⁶ *Carolus Wagner: Analecta Scepusii sacri et profani. Pars II. Viennae, 1774. 64–65. o.* – *Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. II. k. A mohácsi véstől Eger vára elestéig 1526–1596. Eger, 1890. 185. o.*

¹⁷ *Waldapfel József: A magyar végek lengyel költője. Egyetemes Philológiai Közöny, 63(1939). 79. o.*

Szepesi Lackó Máté krónikája szerint Bornemisza Imre magyar kapitány vezetésével a dobszai hegyről nézték végig az eseményeket.¹⁸

A csata története valójában mind a mai napig megíratlan, a rá vonatkozó levéltári források részben feltáratlanok. Először 1938-ban egy hadtörténeti tanulmány próbálta (elsősorban a nyomtatott irodalom alapján) tisztázni az eseményeket,¹⁹ majd Hangay Zoltán szentelt erre egy fejezetet Rákóczi Zsigmond életrajzában.²⁰ A verset először Sugár István, az egri vár kutatója közölte,²¹ aztán ugyanő Istvánffy Miklós történeti művének az eseményre vonatkozó leírását adta ki, felhasználva az egri számadások adatait is.²² Összességében azonban úgy tűnik, hogy az öt esztendővel később kitört tizenöt éves háború eseményei teljesen elhomályosították a magyar történeti szakirodalomban a csata emlékét és dicsőségét. Pedig a nagy háború kitöréséhez már ekkor is közel volt a két szembenálló fél: ezt mutatják a csata utáni események.²³ Október 9-én Szendrőben és Jászón még úgy tudták a néhány éjszaka hazamenekült sebesültektől, hogy az ütközet elveszett.²⁴ Amikor viszont elterjedt a győzelem híre, akkor a török békeszegés láttán kivételesen a Habsburg-kormányzat is vizonttámadásokra buzdított. Dobó Ferenc országos főkapitány vezetésével – miután Ernő főherceg sürgetésére felhagyott a gyógyfürdőzéssel²⁵ – össze is gyűlt egy nagyobb, főként magyarokból álló, de ágyú nélküli sereg Korponán, amelyben ott volt Pálffy Miklós és gróf Ferdinand zu Hardegg is. Dobó tanácsát követve először Kékkő vára ellen indultak, elfoglalták a külső várat és levágták az ott lévő őrséget, s a palánk felgyújtása után az egész vár leégett. Tervezték még Szécsény, Nógrád vagy Párkány ostromát is, azonban a megáradt folyókra való hivatkozással ettől elálltak, s az ellenségeskedések a tél közeledtével ismét lecsendesedtek.²⁶

A szikszói ütközet lefolyásáról több korabeli jelentés is fennmaradt. Maga Rákóczi Zsigmond október 14-én egy valószínűleg Dobó Ferenchez írott magyar nyelvű levélben beszélt el az eseményeket, az irat mellett egy ugyanarról szóló, Vékey István által írt,

¹⁸ Erdélyi történelmi adatok. III. k. Kolozsvár, 1858. 23. o.

¹⁹ *Ákosfy Barna*: A szikszói harc 1588-ban. *Magyar Katonai Szemle*, 1938. 222–232. o.

²⁰ *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond. Budapest, 1987. 64–76. o.

²¹ *Sugár István*: A szikszói csata 1588-ban Tardí György históriás énekében. *Az Egeri Vár Híradója* 18[1983]. 11–26. o.

²² *Sugár István*, A szikszói csata 1588-ban Istvánffy Miklós leírásában. *Az Egeri Vár Híradója* 23[1991]. 4–24. o.

²³ Megerősített ebbeni véleményemben Kelenik József, a tizenöt éves háború kutatója is: a két fél fokozatosan sodródott bele a háborúba, s ebben az első komoly lépést talán épp a szikszói ütközet jelentette.

²⁴ Mladosevith Péter udvarbíró és Hetesi Pethe Márton jászói prépost levele a Szepesi Kamarához, Szendrő és Jászó 1588. október 9., MOL E 254 Szepesi Kamara, Repraesentationes, informationes et instantiae, 18. cs., 1588. október, No. 53, 78. – A kilovagolt helyőrség pótlására ugyanis Jászóról Szendrőbe küldtek néhány katonát.

²⁵ Ernő főherceg levele Dobó Ferenchez, Bécs 1588. október 17., MOL E 172 Archivum familiae Dobó de Ruszka, fasc. V., No. 305.

²⁶ *Takáts Sándor*: Dobó Ferenc generális. In: *Uő.*: i. m. 398–399. o.

valamint egy német nyelvű beszámoló is olvasható.²⁷ Az udvarba küldött német nyelvű hivatalos jelentés is ránk maradt.²⁸

Az események vázlatos ismertetése után néhány szót szólok a históriás ének szerzőjéről, Tardi Györgyről is. Feltehetően 1560 táján született mezővárosi polgári családból a Borsod vármegyei Tard községben. Hazai iskoláztatásáról semmit sem tudunk (talán Sárospatak neveltje volt). 1583. május 9-én lett a wittenbergi magyar coetus tagja,²⁹ majd május 14-én írták be a nevét az egyetem anyakönyvébe „Georgius Minor Thardi” alakban, ami arra utalhat, hogy az eredeti családi neve Kis volt.³⁰ Egy esztendő sem tartózkodott kinn, mert 1584 elején már a Zemplén vármegyei Olaszliszka mezőváros rektora volt, ahol is Miskolci Csulyak Istvánt görög olvasásra tanította és (valószínűleg latin) versmondásból versenyeztette.³¹ Még 1588 decemberében is itt tanított, erre utal históriás énekének kolofónja: „Ezörötszáz nyolcvannyolc esztendőben, / Karácson havának első hetében, / Liskán szörzék ezöket be versökben, / Fönn az parton, az Bodrognak möntében.” Ezután egy évtizedig nincs adatunk róla, majd 1598-ban lett a szintén Tokajhegylárhoz tartozó Abaújszántó mezőváros elsőpapja, s itt is maradt haláláig.³² Megjegyzendő, hogy Abaújszántó 1598-ban a regéci uradalom részeként gyámsági jogon Rákóczi Zsigmond kezében volt.

1607. június 10-én, peregrinációjáról frissen hazatérve meglátogatta őt Miskolci Csulyak István, akinek az emlékkönyvébe is beírt. 1609-ben az elhunyt Szentandrási István tarcali lelkész helyébe megválasztották az abaúji önálló református egyházmegye eseperesének (seniorának), felszentelését Ungvári András miskolci prédikátor és borsodi senior végezte.³³ 1622. december 3-án halt meg Abaújszántón.³⁴

Tardi Györgynek ez a mű az egyetlen ránk maradt irodalmi alkotása. Műfaját tekintve első pillantásra szokványosnak látszik: egy tudósító históriás ének, amely 4 x 11 soros, *aaaa* rímelésű versszakokból áll. Ami szokatlan, hogy ekkor már túl vagyunk a históriás ének klasszikus korszakán, s hogy a szerzőhöz hasonló, külföldi egyetemen is megfordult protestáns egyházi értelmiségiek ritkán írtak ilyesfajta műveket, inkább az egyházi műfajokban vagy a főként latin nyelvű humanista irodalomban jeleskedtek. Tardi műveltsége meg is látszik a versen: részben gyülekezeti énekek sorait illeszti bele, részben mint aki jól ismeri az antik eposzokat, maga is eposzi elemeket alkalmaz. Isten például elküldi angyalait a főszereplőhöz, Rákóczi Zsigmondhoz, hogy harcra biztassa,

²⁷ MOL E 172 Archivum familiae Dobó de Ruszka, fasc. V., No. 304.

²⁸ Österreichisches Staatsarchiv, HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, fasc. 121, Konv. C. 1588. Okt.–Dez., fól. 15–19.

²⁹ *Szabó Géza*: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613. Halle, (Saale) 1941. 140. o.

³⁰ Album Academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII. usque ad annum MDCII. Volumen secundum. Halle, 1894. 313. o.

³¹ Miskolci Csulyak István önéletrajza. RMKT XVII. sz. 2. k. 284. o.

³² *Zoványi Jenő*: Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizedjegyzékek mellett. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XIII(1929). 8. o.

³³ *Miskolci Csulyak István*: i. m. 135., 137. o.

³⁴ *Jakó Zsigmond*: Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* [Szeged], 1971. 69. o.

de megjelenik a seregszemle is. Így lett ez az ének Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című eposzának egyik legfontosabb hazai műfaji előzménye.³⁵

Az ütközet nagy hullámokat vetett a kortársi közvéleményben, először is számos újságlap (Neue Zeitung) mesélte el az eseményeket, annál is inkább, mert a német katonaság egyik főszereplője volt a csatának.³⁶ Ezeknek a nyomtatványoknak egy része ismert Magyarországon, de minden bizonnyal számos olyan található még Németország könyvtáraiban, amelynek a létezéséről sem tudunk. Ki kell emelnünk azt az újságlapot (*lásd a 858–859. oldalon*), amely csataképet is tartalmaz részletes jelmagyarázattal, szemmel láthatóan egy olyan szerző tollából, aki szemtanúként vagy résztvevőként ott volt a csatában.³⁷ A kép minden bizonnyal azonos azzal, amelyet Claudius a Roussel küldött el Ferdinánd és Mátyás főhercegnek, illetve a Haditanácsnak.³⁸

A többszörös túlerőben lévő törökök elleni győzelem alkalmával Bécsben ünnepi misét (Te Deumot) celebráltak.³⁹ Az eseményeket néhány udvari szerző arra használta fel, hogy Rudolf császár dicsőségét zengje. A sziléziai származású Salamon Frenzel von Friedenthal (későbbi helmstedti professzor és rigai rektor) mint nemrég megkoronázott poeta laureatus ezt latin nyelvű költeményben tette.⁴⁰ A következő esztendőben egy másik latin poeta 500 versszakot írt az esemény ürügyén anélkül, hogy a főszereplő, Rákóczi Zsigmond nevét megemlítette volna.⁴¹

A csata bekerült a szepességi városok krónikáiba is, ebben a forráscsoportban azonban a törökök létszáma 16 000 fő, ami a valóságosnál sokkal nagyobb.⁴² Abban eltért a kortársak véleménye, hogy ki vezette a csatát eldöntő lovasrohamot. A szepességi krónikák szerint Rákóczi ekkor már visszavonulóban volt szerencsi vára felé, a magyar kamara tanácsosai pedig úgy tudták, hogy Balázsdeák István egri vicekapitány szedte össze és vezette győzelemre a szétszóródott magyar és német lovasokat.⁴³ Ennek ellenére a legtöbb forrás Rákóczinak tulajdonítja a győzelmet, s Takáts Sándor láthatóan elfogult véleményével szemben magunk is inkább ezen az állásponton vagyunk.

Tovább színezi a képet, hogy a frissen felemelkedett Rákóczi⁴⁴ egyben az északkelet-magyarországi reformátusok egyik legnagyobb főúri pártfogója is volt, akinek vizsolyi birtokán a csatával egy időben rendezkedett be Mantskovit Bálint nyomdász, hogy

³⁵ *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. 2. átdolg. kiad. Budapest, 1964. 92–93. o.

³⁶ A Neue Zeitungok pontos listát adnak a német eseményekről és sebesültekről, de adataik torzítanak: nem szólnak például a magyar gyalogság részvételéről a csatában.

³⁷ Lásd többek között: Warhaffter kurtzer Bericht... Prag, 1588. Michael Peterle

³⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokolle des Wiener Hofkriegsrates, Exp. Bd. 182. fol. 272., Bd. 183. fol. 79.

³⁹ Österreichisches Staatsarchiv, HHStA, Hungarica, Allgemeine Akten, fasc. 121 (1588), Konv. C. 1588 Okt.–Dez., fol. 67–70.

⁴⁰ *Salamon Frenzel*: Victoria pusilli Christianorum exercitus contra legionem Turcicam. Prága, 1588. – Apponyi Hungarica 525.

⁴¹ *Fridericus Consmannus*: Triumphus Rudolphi II. Romanorum Imperatoris Augusti contra Turcarum impetum... Prága, 1589. Georgius Nigrinus – Apponyi Hungarica 1881.

⁴² Az egyik legrészletesebb: Acta fraternitatis XXIV regalum oppidorum in Scepusio... Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 1306. ff. 70v–71v. vagy Fol. Lat. 2086. II. f. 120r.

⁴³ *Takáts Sándor*: Balázsdeák István. In: *Uő.*: i. m. 213–216. o.

⁴⁴ Életrajzát lásd: *Hangay*: i. m.

kinyomtassa az első teljes magyar Bibliát.⁴⁵ Innen nézve már érthető, miért vannak tele a hazai egyháziak és a külföldön tanuló magyar református diákok egykorú levelei az ő dicsőségével és az ütközet leírásával. Fegyverneki Izsák sárospataki tanár levélben számolt be róla Johann Jakob Grynaeus bázeli teológusnak, s mellette a már említett csataképet is elküldte.⁴⁶ A Wittenbergben tanuló Baranyai Decsi János (későbbi történetíró) és két diáktársa szintén levélben lelkendezett egy rostocki teológusnak és történésznek, David Chytraeusnak, mire ő válaszolt, hogy Prágából már megkapta a képes Neue Zeitungot.⁴⁷ A hírverés és egy Rákóczi-alumnus, Tolnai Garai János hatására François du Jon (Franciscus Junius) heidelbergi egyetemi tanár egy teológiai művét Rákóczi Zsigmondnak ajánlotta,⁴⁸ a wittenbergi magyar diákokkal kapcsolatot tartó Matthaeus Dresser lipcsei professzor⁴⁹ pedig egy későbbi kortörténeti művében szentelt aránytalanul nagy terjedelmet az ütközetnek,⁵⁰ miközben Szigetvár 1566-os elsteréről csak egy oldalt írt. Önálló humanista történeti mű is készült az eseményről: Forgách Imre, Rákóczi barátja⁵¹ nekifogott, de munkájának íródeákja által írt és autográf javításával ékeskedő példánya befejezetlen maradt, a hosszú és érdekes történeti bevezetés után, a csatarend ismertetése közben egy mondat közepén megszakadt.⁵² Forgách Imre az 1570-es években egy Perényi-lány férjeként a közeli Nagyidán lakott, tehát jól ismerhette Szikszót. Az utóbbi idők kutatásai nyomán az is egyre inkább kirajzolódott, hogy szerepe lehetett Mantskovit Bálint Vizsolyba költöztetésében és így a vizsolyi Biblia megjelenítésében,⁵³ nem lehet véletlen tehát, hogy méltóképpen meg akarta örökíteni Rákóczi érdemeit a szikszói csatában.

Ilyen összefüggésben az olaszliszkai református iskolamester históriás éneke egy összehangolt református-protestáns propagandahadjárat részének látszik, amelynek háttérében – mint motiváló tényező – kétségkívül a készülő bibliafordítás is ott található. Nem sokkal előbb, 1587-ben a Wittenbergben megjelent Zrínyi-album a szigetvári hősnek állított emléket.⁵⁴ S ha korábban joggal emlegettük a Szigeti veszedelmet, amelynek Tardi György históriás éneke a műfaji előzményei közé tartozott, akkor most

⁴⁵ Szabó András: Károlyi Gáspár. Budapest, 1984. 59. o.

⁴⁶ Fegyverneki Izsák levele Johann Jakob Grynaeushoz, Sárospatak, 1589. április 1.: Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai. (Közreadja Szabó András.) Szeged, 1989. 77–84. o.

⁴⁷ Davidis Chytraei theologi ac historici eminentissimi, Rostochiana in Academia professoris quondam primarii epistolae..., editae a Davide Chytraeo, authoris filio, typis Wechelianis, apud haeredes Joannis Aubrii, Hanau, 1614. 700. o.

⁴⁸ Franciscus Junius: Protoktisia... Heidelberg, 1589.

⁴⁹ Szabó András: Matthaeus Dresser és magyar barátai. In: Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. (Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint.) Szeged, 1990. 214–225. o. (AdattárXVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.)

⁵⁰ Matthaeus Dresser: i. m. 604–610. o.

⁵¹ Róla lásd Szabó András: De Sigetho Hungariae propugnaculo. [Zrínyi-album.] Wittenberg, 1587. hasonmás kiadás kísérőtanulmánya, Budapest, 1987. 8–12. o. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XV.)

⁵² Forgách Imre: Narratio de victoria nostrorum ad Sixoviam in Hungaria anno 1588. OSZK Kézirattára Fol. Lat. 4034. – Lásd még: Bartoniek Emma: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Budapest, 1975. 250. o.

⁵³ Szabó András: Károlyi Gáspár életútja a vizsolyi Bibliáig. In: Emlékkönyv a vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. (Szerk. Barcza József.) Budapest, 1990. 27–28. o.

⁵⁴ Lásd az 51. jegyzetet!

